

FONETIIKAN JA FONOLOGIAN VÄLIMAASTOSSA:

Kari Suomi, Juhani Toivanen ja Riikka Ylitalo (2006), *Fonetiikan ja suomen äänneopin perusteet*. Helsinki: Gaudeamus (270 s.)

Suomen, Toivasen ja Ylitalon uusi oppikirja ansaitsee tavallista perusteellisempaa huomiota. Kirjan tarve on suuri, ja käyttäjät tulevat viittaamaan kirjan tietoihin. Näissä onkin ilahduttavaa päivitystä. Uusia tuoreita näkökohtia ja tutkimustuloksia esitellään. Kirjoittajien tehtävä ei ole ollut helppo, sillä tutkijoiden vähäisen määrän vuoksi tietoa etenkin suomen kielestä ei ole tarjolla samassa määrin kuin monesta muusta kielestä.

Kirjalla ei ole suoraan aiempaa vastinetta. Frans Äimän (1938) kirjoittama ja Arvo Sotavallan postuumina julkaisema ja jo vanhentunut teos *Yleisen fonetiikan oppikirja* sekä Kalevi Wiikin (1981) *Fonetiikan perusteet* liittyvät uuteen kirjaan vain sen alkupuolen osalta. Wiikin kirjan toinen painos (1998) on huomattavasti ensimmäistä suppeampi ja pyrkii vain peruskurssitason esittelyyn, ja siitä on jätetty pois tärkeitä fonetiikan osa-alueita. Antti Sovijärven (1963/1979) *Suomen kielen äännekuvastolla* on liittymäkohtia kirjan jälkiosaan. Fred Karlssonin (1983) kirjaan *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne* on ilmeisiä yhteyksiä suomen kielen fonologian ja fonetiikan osalta ja joiltakin osin Anneli Liekon (1992) kirjaan *Suomen kielen fonetiikkaa ja fonologiaa ulkomaalaisille*. Painossa oleva Viola de Silvan ja Riikka Ullakonjojan toimittama kirja *Phonetics of Russian and Finnish* esittelee suomen fonetiikkaa yleisemmin ja sisältää uutta tietoa spontaanin suomen (ja venäjän) osalta.

Kirjan nimessä esiintyvä sana ”äänneoppi” on määrittely vasta luvun II alussa (s. 151). Se kattaa (yleis)kielen fonetiikan ohella myös fonologian, mutta myös morfofologiaa ja prosodiaa käsitellään. Nimike ”äänneoppi” kalskahtaa vanhahtavalta, vaikka verkkoselailu paljastaakin sen marginaalista nykykäyttöä lähinnä synonyymisesti fonologian kanssa. Äänneopin vastineita ruotsissa ”ljudlära” ja saksassa ”Lautlehre” ei enää juurikaan käytetä. Olle Engstrand (2007) on tosin julkaissut kirjan, jonka nimessä ”ljudlära” poikkeuksellisesti esiintyy. Verkkoselailu sanalla ”Lautlehre” johtaa muinaiskielten tutkimuksiin tai vanhoihin oppikirjoihin ja julkaisuihin. Termiä ”äänneoppi” rasittaa myös se, että ”äänne” viittaa vain segmentaaliseen tasoon, ja kuitenkin myös prosodisia seikkoja käsitellään. Kirjan nimeen sisältyvä ”äänneopin perusteet” ei ole aivan oikea, koska suomen sanojen fonotaksi on kuvattu kirjoittajien mukaan ja varmaan oikeutetustikin perusteellisemmin kuin Karlssonin (mts.) kirjassa, jossa kuvaus on jo laaja.

Kirjan jäsentely. Kirja jakaantuu kahteen pääluukuun, joista ensimmäinen Johdatus yleiseen fonetiikkaan käsittää 132 ja toinen pääluuku Johdatus suomen kielen äänneoppiin 105 sivua. Lukuja edeltää merkkien ja lyhenteiden selitykset. Lopun kirjallisuus- ja lähdeluettelossa on 151 nimikettä. Lisäksi mainitaan fonetiikasta kiinnostuneille hyödyllisiä verkkosivuja 6 kpl. Liitteenä on kansainvälisen foneettisen kirjoituksen (IPA) taulukko vuodelta 2005. Kaksipalstainen asiahakemisto vie yli 7 sivua. Kielten hakemistossa mainitaan 43 kieltä.

Luku I: Johdatus yleiseen fonetiikkaan. Luku jakaantuu seitsemään alalukuun. Niissä käsitellään laajemmin puheketjua, ääntöelimistöä ja sen toimintaa, konsonantteja ja vokaaleja, tavua ja puheen prosodisia ominaisuuksia.

Jokaisen tieteenalan oppikirjoissa on varmaankin pölyä nurkissa. Pölynurkkiin jää helposti klisheitä, jotka toistuvat oppikirjasta toiseen, kun kukaan ei ole niitä ottanut työn alle. Kirjassa onnistunutta pölyjen pyyhintää on paljonkin. Runsaasti hyviä tuoreita oivalluksia ja tietojen ajantasaistusta on saatu mukaan. Tavanomainen kuvaus ei esimerkiksi tavoita vokaalien tuottamisen todellisuutta käyttämällä vain sellaisia vokaalien artikulatoisia nimikkeitä kuten etisyys, korkeus, pyöreys ja nasaalisuus tai niiden vastakohtia. Ne eivät nimittäin selitä sitä, miten vokaali on akustinen, äänellinen ilmiö. Lukijalle on hyödyllistä tutustua kuvaukseen, miten itse asiassa äänihuulissa (äänilähteessä) tuotettu kurkunpää-äänien spektri muuntuu suu- ja nenäväylän suodatinvaikutuksen (edellä mainittujen artikulaatioasetusten) avulla kuulaviksi vokaaleiksi (s. 90–93). Tosin kuulon osuutta ääniteiden havaitsemiseen kirjassa ei selosteta eikä kuulotoimintoihin viitata, eikä myöskään kuvauksen syntyhistoriaa selosteta – esimerkiksi Gunnar Fantin panosta vokaalien formanttiteorian kehittämisessä.

Terminologista tarkennusta esitetään etenkin konsonanttien artikulaatioihin, ja pelkkien passiivisten artikulaatiopaikkojen lisäksi kiinnitetään huomiota tiettyihin kielen artikulaatioiden osuuteen ääniteiden muodostuksessa. Tarpeellisia määrittäjiä ovat siten apikoretrofleksi, subapikoretrofleksi ja laminoalveolaarinen. Uusi nimiehdotus on *läimäysäänne* (s. 80), josta esimerkkinä on apikoretrofleksi konsonantti amerikanenglannin sanan *matter* keskellä. Itse olen ehdottanut toisaalla lievempää nimitystä *hipaisuäänne*. Harvinaisista maiskausäänneistä on kunnollinen selostus. Ansiokasta on suomen typologinen vertailu muihin kieliin leksikaalisen kvantiteetin ja sanapainon sijainnin suhteen.

Luku II: Johdatus suomen kielen äänneoppiin. Luku jakaantuu neljään alalukuun, jotka käsittelevät segmentaalista äänneoppia,

morfofonologiaa, prosodiikkaa sekä ääntämisen ja oikeinkirjoituksen suhdetta. Segmentaalinen kuvaus vie leijonan osan eli 59 sivua ja se sisältää edellä mainitun laajan katsauksen fonotaksiin (noin 25 s.). Taksonomia on aina ollut tarpeen ääniteiden samankaltaisuuksien ja erilaisuuksien vuoksi kuten kasvien luokittelussa. Jo IPA:n ensimmäinen versio vuodelta 1888 pyrki universaaliseen kielten ääniteiden erotteluun tiettyjen foneettisten ominaisuuksien taulukoinnin avulla. Myöhemmin osoittautui, että kielikohtaisten vokaalien ja konsonanttien perusjärjestelmien distinktiivisten erojen osoittamiseen tarvitaan muitakin ominaisuuksia, ja syntyi foneemisten distinktiivisten piirteiden teorian erilaisia versioita. Kumpikaan suuntaus ei ole johtanut täysin vakiintuneeseen tulokseen. Tekijät kiinnittävät huomiota suomen konsonanttisysteemin vaikeampaan tulkintaan vokaaleihin verrattuna. Konsonanttitauluksissa esiintyykin kirjallisuudessa enemmän vaihtelua, koska mukaan otetut artikulaatiopaikkojen ja -tapojen nimitykset vaihtelevat, mukana saattaa olla vapaita ja positionaalisia äännevariantteja ja lainafoneemeja.

Kielen artikulaatioiden lisäksi taulukko (s. 177) sisältää aikaisempiin kuvauksiin verraten pari poikkeavuutta. Suomessa erikoisasemassa oleva /d/ kuvataan puoliplosiiviksi. Perusteiksi esitetään muun muassa, että soinnillinen /d/ on umpivaiheeltaan puolet /t/:n kestosta ja että sen ääntymäpaikka etistyy umpivaiheen aikana (s. 170).

Suurempi poikkeama on /h/:n luokittelussa. Maddieson (1984: 57) on kiinnittänyt huomiota /h/:n foneettisen määrittelyn vaikeuteen. Suomen /h/:n ominaisuuksia esitellään jo yleisessä luvussa I s. 62–63 ja uudelleen luvussa II s. 162–164. Positiivista on, että sen vanhasta luokituksesta glottaaliseksi (laryngaaliseksi) frikatiiviksi on luovuttu. Päätaulukossa /h/ on luokiteltu glottaaliseksi kontinuantiksi (s. 177), koska se on *h*:n moni-

muotoisten allofonien joukossa päävariantti. Mitään teoreettista pakkoa ei kuitenkaan ole, että jokaisella konsonantilla on vain yksi tietty artikulaatiopaikka tai -tapa. Joillakin konsonanteilla on kaksi samanaikaista ääntymäpaikkaa (vrt. kirjassa kuvattuun kaksoisääntymäpaikkaan s. 53). Tavunloppuiset *b*-tapaukset (kuten sanoissa *lyhty*, *kohme*, *tuhka*) luokitellaankin kirjassa oikeutetusti oraaliseksi frikatiiveiksi (s. 162). Oman tulkintani mukaan /h/ on foneettisesti väylähälyäänne, jonka hälyominaisuus tarkentuu supraglottaalisesti suuväylässä (esimerkiksi sanassa *yhtiö* huuliaukon kaventuessa edelleen pyöreän y:n jälkeen, minkä tiedostamista voi parantaa kuiskaamalla sana), ja tämä koskee myös kirjassa glottaalisiksi kontinuantteiksi luokiteltuja (tavunalkuisia) allofoneja. Esiintymisympäristöissään /h/:n variantit joutuvat voimakkaan assimilaation alaisiksi. Ladefoged ja Maddieson (1996) myöntävät /h/:n foneettisen luokituksen vaikeaksi. Ensin he toteavat sijoittavansa äänteen frikatiivien sijasta vokaalien lukuun (s. 137). Vokaalien pääluvussa äänne on sitten sijoitettu vokaalien kaltaisten konsonanttien (approksimanttien eli puolivokaalien) alalukuun (s. 325). /h/ on siis teoriarakennelmaa koetteleva tapaus.

Ymmärrettävästi suomen ominaispiirre kvantiteetti saa oman osuuden kuvauksessa (s. 177–182). Tekijät päätyvät kannattamaan Karlssonin syntagmaattista tulkintaa: sekä konsonanttien (vrt. *luoto* – *luotto*) että vokaalien (*sakka* – *saakka*) osalta foneettisesti pitkät äänneet ovat fonologisesti kahden identtisen foneemin jonoja. Pohdinnan arvoinen saattaisi olla tulkinta ainakin vokaalien osalta, että kahdeksaan segmentaaliseen vokaalifoneemiin liittyy itsenäinen foneeminen lyhyt tai pitkä kesto prosodisena yksikkönä, kuten kiinassa toonien kytkeytyminen yksitavuihin sanoihin ja niiden vokaalifoneemeihin. Prosodiikkaluvussa tekijät selostavat muissa julkaisuissa esittämiään tuloksia sana- ja lau-

sepainon tuottamisesta ja äänneiden kesto-suhteista. Äänneopin käsite venyy viimeisen luvun lopussa emootioiden automaattisen tunnistuksen tutkimustulosten esittelyyn.

Keskustelua. Keskustelun arvoisia ovat mielestäni eräät tulkinnat ja termit. Kirjoitusmerkkien hierarkiaa ilmaisevassa kolmijaossa grafeemi, allografi ja grafi viimeksi mainittu on aktuaalinen esiintymä. Kirjoittajien terminologiassa foneemi, allofoni ja fooni jälkimmäinen on pelkästään foneettisesti määriteltävä segmentti, vokaali tai konsonantti, joka merkitään IPA:n segmentaalisten symbolien avulla (s. 62). Näin siis foonikin olisi pikemminkin jonkinasteinen abstraktio, tyyppi, ei aktuaalinen esiintymä tai realisaatio.

Foneemisesta transkriptiosta todetaan, että siinä osoitetaan vain ne foneemit, joista sanat koostuvat – ääntämyksen yksityiskohdista (eli foneemien allofoneja) ei merkitä (s. 63). Suomen /t/-foneemiin liitetään kirjassa kuitenkin aina dentaalisuuden tarkemerkki, koska sen pääallofoni on dentaalinen (s. 158), ja foneemin foneettinen määrittely on laminodentiaalveolaarinen (s. 52 ja 160). Selitys tälle tulkinnalle johtunee siitä, että kirjan ääntymäpaikkojen luokitus (s. 51) on identtinen Ladefogedin ja Maddiesonin (1996: 15) vastaavan luokituksen kanssa. Dentaalisuus suomen /t/:n yhteydessä on kuitenkin puhtaasti sekundaarinen piirre, koska olennaisempaa on kielen lavan suhteellisen leveä (= laminaalinen) prealveolaarinen kosketus. Myös Sovijärvi (1963: 47) tulkitsee suomen *t*:n prealveolaariseksi. Ladefoged ja Maddieson (mp.) eivät erota prealveolaarista artikulaatiopaikkaa, mitä on syytä pitää tarpeellisen hienojakoisuuden puutteena. Suomen *t*:ssä kielen kärki voi toki koskettaa yläetuhampaiden pintaa, mutta se ei ole välttämätöntä. Dentilabiaalit /f/ ja /v/ ovat suuremmalla syyllä ”dentaaleja”. Varsinaisia dentaaleja ovat kuitenkin esimerkiksi englannin soinniton ja soinnillinen alkukonsonantti sanoissa *thin*

ja *then* (s. 77). Kielitieteessä ilmenee yllämainittua useinkin, että alveolaariset konsonantit luokitellaan dentaaleiksi. Sitä paitsi foneemien merkinnässä on aina esiintynyt tiettyä tarkoista foneettisista seikoista riippumatonta merkintätapaa. Niinpä on tavallista, että slaavilaisten kielten /c/ on foneettisesti [ts]-affrikaatta. Tarkkuutta tekijät eivät toisaalta noudata suomen vokaalien /e ø o/ notaatiossa (s. 153), vaikka nämä symbolit ilmaisevat IPA:ssa puolisuoppeita laatuja, kun taas suomen vokaalit ovat astetta väljempää (matalampia). IPA:ssa ei näille ole tarjolla korrekkeja perussymboleja, ja siksi tarvittaisiin lisäksi tarkemerkkejä. Selitykseksi tekijät antavat myös pyrkimyksen yksinkertaisuuteen ja sen, että suomenkielinen lukija tietää, millä suomen vokaalit kuulostavat. Suurempaa tarkkuutta sovelletaan puolestaan suomen dentilabiaalisen approksimantin merkintään: /v/. On tietenkin aiheellista tuoda esiin se tärkeä seikka, että englannin /v/ on foneettisesti ”terävämpi”, frikatiivinen suomeen verraten (s. 168). Vastaavaa diskussiota voitaisiin käydä kirjassa kuvatuista suomen foneemeista /s/ ja /d/.

Perinteisen *klusiilin* sijasta tekijät käyttävät termiä *plosiivi*. Englannissa termit *plosive* ja *stop* ovat synonyymejä. Klusiili perustuu äänteen sulkua- ja umpivaiheeseen, joka toteutuu aina. Plosiivi perustuu äänteen laukeamaan, joka ei kuitenkaan aina toteudu (kuten mainitaan s. 74).

Suomen kielen ilmiöstä, joka toteutuu aikaisemmassa kielimuodossa esiintyneen äänteen katona (vrt. *Veneb-* ja *Venes-*alkuisiin nimiin) ja seuraavan sanan alkukonsonantin keston kahdentumisena: kirjoitettu *venekatos* äännetään *venekatos*. Kirjallisuudessa on käyty terminologista keskustelua vaihtoehtoisista *jäännösloupuke*, *loppukahdennus*, *alkukahdennus* ja *rajakahdennus*. Kirjan tekijät päätyvät perustelujen jälkeen rajapidennyk-

seen (s. 183). Liekö se sitten oikeampi, koska kuitenkin muitakin rajapidennyksiä on kuten *järven vesi*, jossa loppu-*n* korvautuu yleispuhekielessä sananalkuisen v:n pidennyksellä (ilmiö mainitaan kirjassa nasaaliassimilaation nimellä s. 182), ja koska foneettisesta kahdenluksesta todella on kyse. Yleispuhekielessä myös finaalin *t* voi rajoituksin samaan tapaan korvautua: *nysse tulee*. Tilan puutteen takia viitataan tarkempaan selvittelyyn verkko-osoitteessa: <http://www.helsinki.fi/puhetietee/projektit/Finnish_Phonetics/junktuuri.htm>

Tekijät päätyvät vokaaliterminologiassa käyttämään *korkea* ja *matala* (s. 90). IPA:ssa näitä vastaavat *close* ja *open*. Suomessa on käytetty myös vastineita *suppea* ja *väljä*. Ääripäiden väliasteita ovat IPA:ssa *close-mid*, *mid* ja *open-mid*. Näille tekijät eivät ehdota vastineita, vaan tyytyvät käyttämään ilmauksia kuten ”ei niin korkea kuin” kardinaalivokaali *close-mid* (s. 96). Vasta s. 152 käytetään termejä *välivokaali*, *puolikorkea* ja *puolimatala*. Väljyyssasteeseen perustuvassa terminologiassa väliasteet ovat *puolisuppea*, *välinen* tai *väli(vokaali)* ja *puoliväljä*. Erikoista kyllä IPA:ssa ei ole erityistä symbolia välisille (*mid*) vokaaleille.

Lähdeviittaukset. Koska ei ole mahdollista viitata koko kieltä koskevassa kuvauksessa vain omiin tutkimuksiin, on käytettävä lähdekirjallisuutta. Kirjan viittauskäytäntö on valikoivaa, epäjohtonmukaista ja puutteellista. Esimerkkinä puuttuvasta lähteestä olkoon seuraava lainaus. Sivulla 100 todetaan, että ”ainakin formanttimittausten perusteella näyttää [...] siltä, että suomen /æ/ ja /ɑ/ ovat korkeusasteeltaan kutakuinkin identtiset.” Kirjallisuusviittauksissa tekijät poikkeavat jyrkästi esimerkiksi Karlssonin (1983) kutakuinkin täydellisestä lähteiden käsittelystä. Suomen kielen foneettisia tutkimustuloksia olisi myös ollut tarjolla enemmän kuin on käytetty.

KIRJALLISUUS

- Engstrand, O. (2007). *Fonetik light. Kortfattad ljudlära för språkstudier och uttalsundervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, F. (1983). *Suomen kielen äänne- ja muoto rakenne*. Porvoo/ Helsinki/Juva: WSOY.
- Ladefoged, P. & Maddieson, I. (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.
- Lieko, A. (1992). *Suomen kielen fonetiikkaa ja fonologiaa ulkomaalaisille*. Helsinki: Finn Lectura.
- Maddieson, I. (1984). *Patterns of Sounds*. Cambridge/London/ etc.: Cambridge University Press.
- Sovijärvi, A. (1963). *Suomen kielen äännekuvas*. Toinen painos 1979. Jyväskylä: Gummerus.
- Wiik, K. (1981). *Fonetiikan perusteet*. Uusittu painos 1998. Helsinki: WSOY.
- de Silva, V. & Ullakonoja, R. (painossa) *Phonetics of Russian and Finnish*. Frankfurt am Main/Berlin/etc.: Peter Lang
- Äimä, F. (1938). *Yleisen fonetiikan oppikirja* Arvo Sotavallan postuumina julkaisema. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Antti Iivonen
Puhetieteiden laitos/ Fonetiikka
PL 9
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: antti.iivonen@kolumbus.fi
<http://www.helsinki.fi/puhetieteet/henkilokunta/iivonen/>